

УДК 341.231.143

Л.І. Заморська,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та теорії права Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

НОРМАТИВНИЙ АНАЛІЗ ФАКТИЧНИХ ФОРМ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У даній статті зроблена спроба здійснити нормативний аналіз фактичних форм обмеження прав людини, згідно з нормативно-закріпленими правилами в чинному законодавстві, а також у порівнянні з іншими, типовими правовими явищами у цій сфері (наприклад, звуження прав людини). Встановлено, нормативне закріплення фактичних форм обмеження прав людини виступає невід'ємним елементом безпосередньої реалізації прав людини.

Ключові слова: права людини, форми обмеження прав людини, способи нормативного закріплення фактичних форм обмеження прав людини; звуження прав людини; судове обмеження прав людини.

Постановка проблеми. Обмеження прав і свобод людини в Україні знаходить вираження через різноманітні форми як безпосередньої реалізації правообмежень на практиці, так і через форми їх нормативного закріплення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «форми здійснення прав і свобод людини» досліджувалось також науковцями-правознавцями. Так, наприклад, Ж. Пустовіт, досліджуючи форми прав та свобод людини і громадянина в Україні, визначила останні як «міру або межі, спосіб або форму поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей» [9, с. 112], в той час як О. Білоскурська визначила форму реалізації обов'язків як «процес втілення конституційно-правових норм щодо конституційного обов'язку на практиці» [1, с. 22].

Враховуючи вищезазначені наукові роздуми, ми дійти висновку, що форма обмежень прав та свобод людини є

елементом механізму обмеження прав та свобод людини, що має на меті зовнішнє відображення та фактичну реалізацію спеціально уповноваженими на те суб'єктами влади правових норм, які носять правообмежувачий характер.

Так, до форм обмежень прав і свобод людини науковцями віднесено: заборону на визначений варіант реалізації прав і свобод людиною, тобто встановлення меж поведінки (відносна заборона); заборону на реалізацію права та (або) свободи загалом (абсолютна заборона); обов'язок; відповідальність [10, с. 87-89].

В юридичній науці категорія заборони визначається дослідниками, зокрема, як одна з форм правового обмеження. Крім того, вказану категорію розглядають як: 1) обов'язок особи утримуватись від вчинення заборонених державою певних дій; 2) вимогу утриматись від певного варіанта негативної поведінки, яка, згідно зако-

нодавства України, визнається право-порушенням [1, с. 21].

Таким чином, з врахуванням вищевказаних тверджень слід зауважити, що основною особливістю заборони як форми обмежень прав людини є юридично встановлена неможливість реалізації людиною своїх прав та свобод, однак за умови фактичної допустимості існування таких прав.

Проте, обмеження у формі заборони можуть бути реалізовані такими шляхами: шляхом встановлення меж здійснення особою певного права, тобто частково обмежуючи певне право; шляхом неможливості реалізувати певне право взагалі, тобто встановлюючи абсолютне обмеження права [16, с. 215-216].

Розглядаючи обов'язок як форму обмеження прав та свобод людини і громадянина в Україні, слід зазначити те, що обов'язок є феноменом, який обмежує свободу людини. Крім того, є думка, що право або свобода однієї особи обов'язково виступає як міра обмеження права або свободи іншої особи і, як наслідок, вимагає встановлення обов'язків, які б забезпечували необхідний баланс. Інакше кажучи, обов'язок як форма правових обмежень сприяє підтриманню рівноваги між інтересами всіх суб'єктів правових відносин.

Як зазначає О. Скрипнюк, права і обов'язки пов'язані між собою стійкими взаємозв'язками, однак в той самий час не мають прямо пропорційної залежності: невиконання обов'язків не завжди призводить до обмеження прав людини. При цьому будь-яке обмеження завжди знаходить свій вираз у формі обов'язків, наприклад, в обов'язку утриматись від здійснення певного права, з метою забезпечення інтересів інших осіб тощо [12, с. 312].

Дійсно, саме обов'язки як форма обмежень прав та свобод людини направлені на забезпечення реалізації головної мети обмежень — визнання людини найвищою соціальною цінністю та встановлення рівноваги між правами, свободами та інтересами всіх суб'єктів відносин. Юридичні обов'язки — це варіації необхідної поведінки, що утримують сторону, на яку покладено зобов'язання, від здійснення певних діянь, направлених на задоволення власних благ та таким чином гарантують можливість діяти в інтересах суспільства. Специфіка юридичних обов'язків полягає у тому, що вони змушують особу здійснювати дії лише у спосіб, передбачений законом, таким чином обмежуючи діяльність зобов'язаної сторони.

До того ж необхідно підкреслити, що юридичні обов'язки відіграють роль не лише правових обмежень. Вони також виступають і в якості позитивних обов'язків, вказуючи суб'єкту на необхідність правомірного діяння. Однак, більшість вчених розуміють юридичний обов'язок як негативний фактор впливу на поведінку індивідів. Ще Г. Гегель зазначав, що «обов'язок є обмеженням» [8, с. 62]. Таким чином, обов'язок як форма правових обмежень покликаний обмежувати права та свободи людини для досягнення єдиної мети — дотримання забезпечення прав та свобод інших людей [7, с. 75].

Розглядаючи таку форму обмеження прав та свобод людини, як відповідальність, спочатку з'ясуємо сутність вказаної категорії. Причому з'ясуванню підлягає саме теоретичне значення загального поняття «юридична відповідальність», оскільки всі її види прямо чи опосередковано допускають встановлення обмежень прав та свобод людини.

Під відповідальністю в науці розуміють, зокрема: 1) застосування в передбаченому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, прописаних у санкції норми права; 2) зазначений у законі і забезпечений державою негативний наслідок до особи, яка вчинила правопорушення, у вигляді примусового позбавлення певних благ, що їй належали; 3) передбачені законодавством вид і міра державно-владного (примусового) позбавлення особи певних цінностей особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене нею правопорушення [15, с. 317].

Отже, в той час як обов'язки направлені на обмеження прав та свобод людини, маючи на меті захист прав та свобод інших осіб, відповідальність як форма обмежень прав та свобод людини має своїм призначенням обмеження як наслідок порушення особою норм права.

Також окремо виділяють і призупинення, що є заборонами тимчасового характеру і забезпечують можливість здійснення посадовими особами належних їм повноважень. Призупинення не є різновидом юридичної відповідальності, так як воно не містить підсумкової оцінки та лише ставить за мету вирішення питання, що виникає. Поряд з тим, призупинення містить певні прояви примусу зі сторони вищестоящего контролюючого органу, який здійснює нагляд, або судового органу, який призупиняє дію праводносин на певний часовий проміжок, перешкоджаючи тим самим настанню можливих суспільно-небезпечних наслідків. Призупинення мають також чималу регулятивну роль.

Окрім вищенаведених форм, на підставі критерію впливу на поведінку суб'єктів правових відносин доцільно

виокремити таку форму обмежень, як звуження прав та свобод людини. Етимологія терміна «звуження» в довідково-словниковій літературі дає змогу стверджувати, що таким є зменшення, скорочення, обмеження обсягу чого-небудь [13]. В науковій літературі під звуженням прав і свобод людини розуміють зменшення ознак, змісту тих можливостей людини, які знаходять вираз у відповідних правах, свободах, скорочення сфери суспільних відносин, у межах якої може здійснюватись реалізація людиною її прав і свобод [12, с. 214].

Крім того, характеристику поняття «обмеження прав та свобод людей і громадян» надає і Конституційний суд України у Рішенні від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 у справі № 1-21/2005 за конституційними запитамі Верховного Суду України та 50 депутатів України, що стосувалося відповідності Конституції України положень абзаців 3, 4 п. 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного пояснення положення ч. 3 ст. 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання), окресливши його як звуження кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру та кількості благ або інших кількісно вимірювальних показників застосування прав і свобод, а саме їх кількісної характеристики [11].

Таким чином, проаналізувавши термін звуження, ми можемо зробити висновок, що вказана категорія як форма обмежень прав і свобод людини є результатом діяльності держави, спрямованої на урізання об'єму закріплених в законодавстві прав та свобод людини і громадянина з метою забезпечення суспільного інтересу.

Отже, форма обмежень прав та свобод людини є ланкою механізму обмеження прав та свобод людини, що має на меті зовнішнє відображення даних обмежень на практиці та реалізацію спеціально призначеними на те суб'єктами влади правових норм, що носять правообмежуючий характер.

Форми реалізації обмежень прав і свобод людини потрібно відрізнити від форм нормативного закріплення обмежень тих самих прав і свобод.

Форми нормативного закріплення обмежень прав і свобод людини — це вихідні від держави чи визнані нею зовнішні, офіційно-документальні методи організації обмежень прав і свобод людини, набуття ними юридичного значення.

В Україні формою нормативного закріплення обмежень прав і свобод людини виступає Конституція України, яка, маючи універсальний характер, закріплює насамперед фундаментальні критерії та принципи обмеження прав і свобод людини, які деталізуються в інших нормативно-правових актах. Проголошені Конституцією України основи соціальної, демократичної, правової держави (ст. 1), цінності людини, її життя і здоров'я, честі і гідності (ст. 3) не тільки закладають підвалини конституційного ладу, але проголошують початкові начала й навіть межі допустимого обмеження прав людини. Так, наприклад, конституційний принцип ідеологічного й політичного різноманіття, в свою чергу, закріплює обмеження конституційного права на об'єднання (ст. 36 Конституції України), не дозволяючи створення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі котрих спрямовані на ліквідацію цінностей, які визнані на рівні Конституції України (ст. 37 Конституції України) [3].

Позиція щодо застосування обмежень прав людини на рівні закону відповідає побудові системи законодавства України. Конституція України визначає, що законодавчі, виконавчі та судові органи влади здійснюють свої повноваження у окреслених Конституцією межах і відповідно до законів України, що витікає з принципу поділу влади (ст. 6 Конституції України). У разі схвалення рішення, що спрямоване на обмеження прав людини, парламент мусить скористатися формою закону (ст. 92 Конституції України) [3].

Встановлення обмежень прав людини підзаконними нормативно-правовими актами суперечить як ст. 64 Конституції України щодо законодавчого закріплення обмежень прав людини, так і важливому принципу законності [3]. Відгуком радянського минулого є існування розпоряджень Уряду України, проголошених у 1991-2005 рр., з вказівками «Не для друку» та «Опублікуванню не підлягає», оскільки подібні грифи обмеження доступу до інформації не передбачені законодавством України, а їх застосування обмежує право людини на інформацію.

Свого часу В.С. Нерсесянц справедливо визначив: «Нормотворчість виконавчої влади, які б доводи при цьому не приводилися, порушує прерогативи законодавчої влади і девальвує принцип верховенства закону. Тим самим підриваються й загальні правові основи всієї системи правових актів» [6, с. 115].

Таким чином, на нашу думку, правильним слід вважати підхід, згідно з яким, підзаконні акти можуть лише роз'яснювати окремі обмеження прав людини стосовно їх здійснення, але в сферу компетенції виконавчої влади не входить встановлення нових об-

межень прав людини. Такий підхід сприятиме належній регламентації обмежень прав людини та охороні прав людини на засадах, закладених у Конституції України.

Існує позиція щодо можливості встановлення обмежень прав людини за рішенням суду. Так, професор М.В. Баглай вважає, що суд вимушений формулювати тимчасові норми, які діють до прийняття відповідного акта законодавця [4, с. 218]. Науковець І.В. Міщенко передбачає можливість встановлення обмежень згідно з рішенням суду, зазначаючи, що судові рішення може бути визнане підставою виникнення обмежень права власності [5, с. 123-124].

В свою чергу, позицію про неможливість встановлення обмежень прав людини судовими рішеннями, крім фіксації тих, що вже встановлені в законі, висловлюють багато інших дослідників. До прикладу, В.П. Камішанський зазначає, що суд при винесенні рішення керується законом чи діє в межах закону та взаємних вимог сторін за договором [2, с. 315]. Як слушно зауважує науковець М. Стефанчук, суди за наявності необхідних умов мають право лише приймати рішення про застосування обмежувальних заходів, встановлених законом [14, с. 68].

З огляду на вищенаведене, ми можемо підсумувати, що правосуддя у спірних відносинах здійснюється

судом. Рішення суду приймаються відповідно до закону, і суд не може встановлювати нових обмежень прав людини, а лише застосовує стосовно конкретної ситуації ті обмеження, первісним та єдиним джерелом яких є законодавство України та (або) ратифіковані міжнародно-правові акти. Таким чином, доцільно вважати, що віддавати на розсуд суб'єкта реалізації законодавства питання встановлення обмежень прав людини з мотивів «забезпечення доцільності та справедливості» або з позицією «формування тимчасових норм» призводить до безправ'я та свавілля виконавчої та (або) судової влади.

Висновки. З огляду на сказане вище, слід зазначити, що фактичні форми обмежень прав людини дещо відрізняються від формальних, оскільки на практиці, в силу різних обставин та подій змінюються і самі форми, а, відповідно, фактично вони залежать від суб'єктів, щодо яких застосовуються ті чи інші обмеження. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують призупинення та звуження прав, через те, що саме при фактичному здійсненні цих форм права і свободи продовжують здійснюватись уповноваженими суб'єктами, проте не в повній мірі. Не меншої уваги фактичне обмеження прав людини за рішенням суду (зокрема що стосується права власності).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоскурська О. Форми реалізації конституційного обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей // Адвокат. 2009. № 1. С. 20–23.
2. Гражданское право. В 2 ч. /под ред. Камышанского В.П., Коршунова Н.М., Иванова В.И. М.: 2012. Ч.1. — 543 с.; Ч. 2. — 751 с.
3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р (зі змінами та доповненнями станом на 1.06.19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

4. Конституционное право зарубежных стран. Под ред. Баглая М.В., Лейбо Ю.И., Энтина Л.М. М.: Норма, 2004. 832 с.
5. Міщенко І. В. Судове рішення як підстава виникнення обмежень права приватної власності / І. В. Міщенко // 36. тез наук. робіт учасників II Всеукр. наук. конф. студентів та аспірантів / Одес. нац. юрид. акад. О.: Фенікс, 2007. 285 с.
6. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства : учебник / М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. 560 с.
7. Осинська О. Визначення форми вираження обмеження прав // Часопис права. 2009. № 1. С. 74–79.
8. Павленко Ю. Гегель (Hegel) Георг Вільгельм Фрідріх // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г.-Д., С. 62–64
9. Пустовіт Ж. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2001. 173 с.
10. Рабінович П. Здійснення прав людини: проблема обмежування (загальнотеоретичні аспекти) // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія I, Вип. 3. Львів. : Астрон, 2001. 108 с.
11. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. за № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua>
12. Скрипнюк О. Конституційне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. заклад.] / К. : Ін Юре, 2010. 672 с.
13. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua>.
14. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав / К., 2006. 176 с.
15. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. Шемчушенко. К. : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 2 : К., 1999. 741 с.

Заморская Л.И.

Нормативный анализ фактических форм ограничения прав человека.

Анотація. В данной статье предпринята попытка осуществить нормативный анализ фактических форм ограничения прав человека, согласно нормативно-закрепленным правилами в действующем законодательстве, а также по сравнению с другими, обычными правовыми явлениями в этой сфере (например, сужение прав человека). Установлено, нормативное закрепление фактических форм ограничения прав человека выступает неотъемлемым элементом непосредственной реализации прав человека.

Ключевые слова: права человека, формы ограничения прав человека, способы нормативного закрепления фактических форм ограничения прав человека; сужение прав человека; судебное ограничение прав человека.

L. Zamorska

Normative analysis of actual forms of human rights restriction.

Summary. In this article an attempt is made to carry out a normative analysis of the actual forms of restriction of human rights, in accordance with the normative-enshrined rules in the current legislation, as well as in comparison with other, typical legal phenomena in this sphere (for example, the restriction of human rights). Established, normative consolidation of the actual forms of human rights restriction is an integral part of the direct realization of human rights.

Keywords: human rights, forms of restriction of human rights, ways of normative consolidation of actual forms of restriction of human rights; restriction of human rights; judicial restriction of human rights.